

ВІСНИК ЧЕРКАСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія
ІСТОРИЧНІ НАУКИ
№ 29 (362). 2015

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
Черкаси – 2015

ISSN 2076-5908

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ВІСНИК ЧЕРКАСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія
ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 року

№ 29 (362). 2015

Черкаси – 2015

**Засновник, редакція, видавець і виготовлювач –
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21390-1119ОР від 25.06.2015**

Науковий журнал містить статті, в яких розглядаються актуальні проблеми історіографії та методології історичних досліджень, історії України, всесвітньої історії. Складовою журналу також є огляди і рецензії українських наукових і навчально-методичних видань, наукова хроніка.

Для широкого кола науковців, викладачів, аспірантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичною наукою.

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України журнал включено до переліку наукових фахових видань України з історичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 р. № 747).

Випуск № 29 (362) наукового журналу Вісник Черкаського університету, серія «Історичні науки» рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 11 від 22.06.2015 року).

Журнал реферується Українським реферативним журналом «Джерело» (засновники: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).

Головна редакційна колегія:

Черевко О.В., д.е.н. (головний редактор); Боєчко Ф.Ф., член-кор. НАПН України, д.б.н., проф. (заступник головного редактора); Корновенко С.В., д.і.н., проф. (заступник головного редактора); Кирилюк Є.М., д.е.н., доц. (відповідальний секретар); Архипова С.П., к.пед.н., проф.; Біда О.А. д.пед.н., проф.; Гнезділова К.М., д.пед.н., доц.; Головня Б.П., д.т.н., доц.; Гусак А.М., д.ф.-м.н., проф.; Земзюліна Н.І., д.і.н., доц.; Жаботинська С.А., д.філол.н., проф.; Кузьмінський А.І., член-кор. НАПН України, д.пед.н., проф.; Кукурудза І.І., д.е.н., проф.; Лизогуб В.С., д.б.н., проф.; Ляшенко Ю.О., д.ф.-м.н., доц.; Марченко О.В., д.філос.н., проф.; Масненко В.В., д.і.н., проф.; Мігус І.П., д.е.н., проф.; Мінаєв Б.П., д.х.н., проф.; Морозов А.Г., д.і.н., проф.; Перехрест О.Г., д.і.н., проф.; Поліщук В.Т., д.філол.н., проф.; Савченко О.П., д.пед.н., проф.; Селіванова О.О., д.філол.н., проф.; Чабан А.Ю., д.і.н., проф.; Шпак В.П., д.пед.н., проф.

Редакційна колегія серії:

Драч О.О., д.і.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Історія та етнологія України»); Івангородський К.В., к.і.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Історія та етнологія України»); Перехрест О.Г., д.і.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Всесвітня історія»); Кірсева В.О., к.і.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Всесвітня історія»); Чабан А. Ю., д.і.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Історіографія, джерелознавство»); Лисиця Л.Г., к.і.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Історіографія, джерелознавство»); Абразимова О.М., к.і.н.; Анджей Стемпнік, д-р габілітований, проф. (Польща); Боєчко В.Ф., к.і.н., доц.; Голиш Г.М., к.і.н., доц.; Гоцуляк В.В., д.і.н., проф.; Дмитро Карев, д.і.н., проф. (Білорусь); Земзюліна Н.І., д.і.н., доц.; Іржавська А.П., к.і.н., доц.; Корновенко С.В., д.і.н., проф.; Лисенко О.Є., д.і.н., проф.; Масненко В.В., д.і.н., проф.; Мельниченко В.М., к.і.н., проф.; Мордвінцев В.М., д.і.н., проф.; Морозов А.Г., д.і.н., проф.; Павел Сероженга, д-р габілітований, проф. (Польща); Присяжнюк Ю.П., д.і.н., проф.; Ресніт О.П., член-кор. НАН України, д.і.н., проф.; Синявська Л. І., к.і.н., доц.; Фареній І.А., д.і.н., проф.

Адреса редакційної колегії:

18031, Черкаси, бульвар Шевченка, 81, к. 521
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,
кафедра історії та етнології України, тел. (0472) 37-55-57
web-сайт: <http://history-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: kafiteu@ukr.net; drach_oksana@ukr.net; iwakos@ukr.net

ЗМІСТ

Методологія та історіографія

Куцый І. П. Образ Слов'янщини як цивілізаційний автостереотип Миколи Костомарова	5
Горпинченко І. В. Російська православна церква в суспільно-політичних процесах України другої половини ХІХ століття: історіографія	12
Бургаз Ю. В. Роль студентства в антиурядових виступах у Російській імперії 60–90-х рр. ХІХ ст.: історіографічний аспект	22
Фареній І. А. Соціалізм і кооперація в поглядах «артільного батька» Миколи Левитського	28
Івангородський К. В. Неоєвразійство у сприйнятті сучасної історіографії та погляди А. Дугіна на етногенез східних слов'ян	34

Історична антропологія

Мілютін С. Ю. Костянтин V Копронім як теоретик візантійського іконоборства	52
Темченко А. І. Ритм у лікувальних обрядових текстах: міфологія дискурсу і семантика образної системи	61
Левницька Н. М., Синявська Л. І. Розвиток світової та вітчизняної харчової науки у ХІХ – на початку ХХ ст.: історичний аспект	71
Драч О. О. Новації жіночої освіти модерної доби крізь призму мікроісторії родини (на матеріалах Російської імперії)	80
Срібняк М. І. Театральне мистецтво в таборовому повсякденні полонених вояків-українців у Австро-Угорщині у 1915–1917 рр.	89
Босчко В. Ф. Реалізація проектів державності другої Речі Посполитої польською політичною елітою 1917–1918 рр.	96

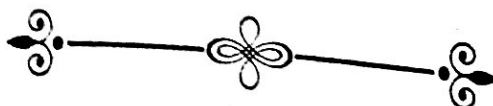

Історія України

Присяжнюк Ю. П., Шамара С. О., Ігнатенко Ю. В. Польські «сліди» українського народолюбства на зламі 1850–1860-х рр.	105
Силка О. З. Нормативно-правове забезпечення діяльності сільського просвітницького товариства у 1917 р. (на прикладі товариства «Кобзар»)	118
Компанієць О. В., Масненко В. В. Український опозиційний фольклор 30-х рр. XX ст.: до проблеми класифікації та систематизації	122
Терещенко Т. В. Діяльність сільських культурно-просвітницьких установ центральних областей України в 1945–1950 рр.	126
Саган Г. В. Міжцерковні контакти як складова культурної співпраці УРСР та СФРЮ (1950–80-ті рр.)	132
Ніколасць К. М. Розвиток державного соціального страхування в Україні у 90-х рр. XX ст.	139

Рецензії та огляди

Казьмирчук Г. Д., Силка О. З. Громадські об'єднання українського села наприкінці XIX – на початку XX ст.: становлення та діяльність (на матеріалах Лівобережжя). Монографія. – Черкаси: видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2015. – 550 с.	145
Фареній І. А., Драч О. О. Зарубіжна історіографія всесвітньої історії: навчальний посібник / Київський ун-т ім. Б.Грінченка. – Черкаси: Видавець Ю. А. Чабаненко, 2015. – 164 с.	147
Шамара С. О. Страдники на своїй землі. Спогади Ліди Присяжнюк різних років / Інтерв'юер, упорядник, автор аналітичної статті Ю. Присяжнюк. – Черкаси: Вертикаль, 2013. – 276 с.	149
Contents	150

TERESHCHENKO Tetiana, Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of World History and international relations, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, e-mail: vitkalinichenko@gmail.com

THE RURAL CULTURAL AND EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS' ACTIVITY OF THE CENTRAL REGIONS IN UKRAINE DURING 1945-1950.

Abstract. Introduction. The important role in rural workers' lives, their growth to the educational and cultural level was played by cultural and educational establishments, such as clubs, libraries. During that period, their activity was not the main subject of the special scientific research. That's why the development of our research is of great interest and topicality both in terms of filling certain gaps in learning and full-scale reproduction of Ukrainian society during the post-war reconstruction and of creative use of accumulated historical experience.

Purpose. Based on the analysis and generalization of archival and published sources, materials of periodical press of that time, it was aimed to comprehensively investigate the activities of cultural and educational establishments in the Central Ukraine during the post-war period, its intrinsic characteristics, potential results and existing contradictions.

Results. The government wished to take control of all aspects of people's life, especially private life. The public areas, which survived enemy occupation, not only had to endure heavy losses, brutal terror, death of loved ones, hunger, but also the atmosphere of suspicion and distrust of Soviet and Party authorities who had a biased attitude towards people who were on the occupied territory. The rural cultural and educational establishments' work was built in such areas as explanation of current political events, political, scientific and educational propaganda, consulting in matters of economics and law, political self-education, organization of cultural activities, development of amateur villagers. A feature of all cultural and educational establishments in the conditions of a totalitarian system was its excessive politicization and indoctrination. Especially the post-war period left their distinctive mark on the form and content of their work. By means of cultural work the government sought to mobilize it to solve large political and economic problems. The farmers' worldview was artificially limited and only targeted the awareness needed for constant and persistent struggle against the enemies of socialism, tireless overcome of various difficulties.

The scientific innovation is to study the issues that have not been the object and the subject of a separate research in the proposed chronological aspects. Referrals made it possible to identify the positive and negative aspects of cultural and educational establishments in the cultural life and the propaganda system of Soviet power.

Conclusion. Thus, the reconstruction and development of the cultural establishments' system in post-war years led to contradictory tendencies in the life of the village. On the one hand, the government took a number of measures to restore and expand the network of cultural and educational institutions, on the other – the Stalinist regime, as in the prewar years, centralized all cultural products, brought spiritual processes into a single channel controlled and managed by the Communist Party. The total control, ideological dictatorship, repressive actions significantly emptied the cultural rural development.

Одержано редакцією 23.11.2015
Прийнято до публікації 28.12.2015

УДК: 327(477+497.1)

САГАН Галина Василівна, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Київського університету імені Бориса Грінченка, e-mail: galinasagan@gmail.com

МІЖЦЕРКОВНІ КОНТАКТИ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРНОЇ СПІВПРАЦІ УРСР ТА СФРЮ (1950–80-ті рр.)

У результаті вивчення нових архівних документів розкрито напрями, особливості і форми співпраці між кліром та вірними Сербської православної церкви з православними України, прихожанами Руської православної церкви. Хронологічно дослідження охоплює 50-80-ті роки ХХ ст. Показано роль Києва (його релігійна складова) у духовній підтримці СПЦ як у попередні часи, так і в період комуністичного атеїзму.

Ключові слова: міжцерковні зв'язки, культурна співпраця, Україна, Югославія, Сербська православна церква, Руська православна церква.

Постановка проблеми. Міжцерковні відносини завжди були важливою формою співпраці у галузі культури і, залежно від геополітичних обставин, вони мають свою специфіку. Такі

відносини сприяють взаємному духовному збагаченню народів, утвердженню авторитету Церков. Специфікою україно-югославських відносин було те, що в часи політичного протистояння між двома політичними лідерами (Тіто і Сталін) саме православна церква давала змогу спілкуватися, вирішувати нагальні питання культури, науки тощо.

У силу давніх релігійних традицій, православна церква як в Україні, так і в Югославії, протягом 1950 – 1980 рр. і надалі посідала провідні позиції. Політичне керівництво обох республік (насамперед для демонстрації перед світовою громадськістю свободи совісті) дозволяло православному кліру та вірним розвивати співпрацю у релігійній сфері. Зокрема не без схвалення державного керівництва майже одразу по закінченні Другої світової війни – у листопаді 1946 року – в Югославії відбулися переговори про співпрацю між делегаціями Руської ПЦ, яку очолював патріарх Алексій, та Сербської ПЦ [1, арк. 14]. Домовленості, прийняті на цій зустрічі, заклали фундамент подальшої співпраці між православними церквами в СРСР та Югославії. Українські православні – фундамент православ'я в СРСР (на той час в Україні була зареєстрована більшість православних парафій Руської ПЦ) – брали активну участь у розвитку таких контактів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що порушуються у запропонованому дослідженні не ставали предметом вивчення української та іноземної науки. Представлений аналіз зроблений у результаті введення до наукового обігу нових архівних документів. Такі матеріали було виявлено у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Зокрема у фонді Ради у справах релігії при Раді міністрів УРСР (ф. 4648) знайдено нині розсекречені розпорядження про підготовку культових споруд до огляду іноземцями, інструкції екскурсоводам про відповіді на «провокаційні» запитання, про прийняття сербських кліриків в Україні тощо. Поряд з тим, варто відзначити низку дослідників, які займаються історією релігії, релігієзнавством, тощо, праці котрих змогли повніше представити запропоновану проблему. Вивчаючи історію православних церков, О.Саган звертається до питань взаємин української та сербської православних спільнот, які мали місце у XX ст. [2]. Різні аспекти історії Сербської православної церкви представлені також у працях українських і зарубіжних дослідників М.Бессонова [3], Р.Роберсона [4], К.Скурат [5], Є.Чальцева [6] та ін.

Мета даного дослідження полягає в тому, аби окреслити міжцерковні контакти, насамперед кліру та прихожан Руської православної церкви (РПЦ) з Сербською православною церквою (СПЦ). Визначити, яку роль виконували у цьому процесі влади УРСР та СФРЮ.

Виклад основного матеріалу. У повоєнний час значний інтерес до спільних контактів мали не лише ієрархи Руської ПЦ, а й політичне керівництво СРСР. Річ у тім, що 1921 року в м. Стремські Карловці (Югославія) відбувся архієрейський собор ієрархів та кліру Російської ПЦ в еміграції. На соборі було обговорено питання арешту Московського патріарха та діяльності церкви в умовах комуністичного режиму. Собор прийняв рішення про створення Російської ПЦ Закордонної (РПЦЗ), яка об'єднала всі єпархії Російської ПЦ поза межами СРСР. РПЦЗ від перших днів свого існування зайняла вкрай опозиційну позицію як до Російської/Руської ПЦ на теренах СРСР (аж до проголошення їй анафем – відлучення від православ'я за співпрацю із богоборським режимом), так і до радянської влади загалом. Це значною мірою пояснює увагу радянських державних органів усіх рівнів та ієрархів Руської ПЦ до делегації з Югославії.

Відтак Сербська ПЦ постійно шукала і шукає нині нові форми співпраці з іншими православними церквами, особливо з тими, які мали чи мають подібні відцентрові проблеми. Однією із найпоширеніших таких форм стали візити югославського духовенства та паломників в Україну, де у першій половині XX ст. діяли потужні автокефальні церкви (Українська автокефальна православна церква і Українська православна автокефальна церква), автономна ПЦ у складі Російської ПЦ тощо.

Особливістю цих контактів було те, що українці як релігійні туристи майже не виїжджали за кордон, а переважно приймали у себе офіційні церковні делегації з Балкан. Представники православних кіл, паломники з Югославії прибували в Україну завдяки «Інтуристу», на запрошення Московського патріархату та інших інституцій чи релігійних організацій, а також (значно рідше) за приватними запрошеннями. При цьому співробітники «Інтуристу» зобов'язані були інформувати Раду у справах релігії при уряді УРСР про склад групи та маршрут її подорожі. Рада погоджувала маршрут, і це ставало розпорядчим документом для співробітників «Інтуристу».

У такий спосіб співробітники Ради слідкувати за тим, щоб іноземці не потрапляли на «небажані» об'єкти, наприклад храми, які потребували ремонту чи були переобладнані під об'єкти господарського чи іншого призначення. Якщо і траплялися випадки, коли маршрут екскурсій пролягав повз занедбані релігійні будівлі, то це замовчували. Після від'їзду туристів екскурсоводи чи клірики, які супроводжували делегацію, зобов'язані були надіслати в Раду у справах релігії довідку із детальним описом перебування іноземців в Україні, включно із переліком запитань та відповідей.

Серед загальної кількості релігійних туристів з Югославії було мало. Переважали групи із США, Канади, ФРН, Фінляндії – звідти, як правило, приїжджали представники української еміграції. У групах із Югославії вкрай рідко траплялися вихідці з України, хоч там існувала велика українська громада. Це було наслідком страху перед радянським режимом, про нього в Югославії знали з власного досвіду. Правління комуністичної партії у СФРЮ часто вдавалося до методів керівництва, які практикували у СРСР. Тому представники української діаспори на Балканах з осторогою ставилися до ідеї поїздки в Україну, боячись затримання, арешту чи пильної уваги спецорганів. Друга особливість, характерна для візитів представників Сербської ПЦ і в Україну, і в інші соціалістичні країни, – у складі делегацій вони, як правило, були найстаршими за віком. Справді, після Другої світової війни Сербська православна церква недостатньо піклувалася про кадрові зміни, таким чином, молодь Югославії не цікавилася ідеями православ'я і життям церкви.

Один із перших офіційних візитів православних кліриків Сербської ПЦ в Україну у жовтні 1956 року – знаменна подія в історії відносин ФНРЮ та СРСР. Приїзд ієрархів СПЦ, як додаткова ланка політичного примирення, практично засвідчував відновлення давньої дружби між духовенством, яке внаслідок розриву радянсько-югославських відносин вимушено припинило спілкування. Візит сербських кліриків майже на рік випередив приїзд членів уряду ФНРЮ. Делегація СПЦ у складі 12 осіб*, перебувала в СРСР 21 день: 14 днів – у Москві, 4 – в Ленінграді, 3 – в Києві [7, с. 1–2].

Перебування в столиці УРСР виявилось насичене різними заходами. На той час митрополит Київський і Галицький Іоанн був хворий і особисто не зміг зустріти делегацію; від його імені кліриків в екзархаті прийняв архієпископ Херсонський і Одеський Борис. За святковим обідом Патріарх Сербський Вікентій виголосив промову, в якій подав цікаві факти зі спільної історії. Він, зокрема, зазначив: «Ми відвідали три головні центри Радянського Союзу: Москву, Ленінград і Київ. Скрізь нас зустрічали сердечно, і важко сказати, де було краще. Але хочу відзначити, що Київ для нас, сербів, особливо дорогий тому, що ми саме з Києва отримували допомогу і моральну підтримку в найважчі моменти нашого підневільного життя, коли нам загрожувала денаціоналізація і коли вороги православ'я хотіли нас відвернути від православної віри. У 1721 року ми звернулися до Св. Синоду за допомогою, і він доручив Києву допомогти нам і послав допомогу в особі вчителя Максима Суворова та інших, які привезли з собою богослужбові книги та іншу літературу, відкрили школи і зайнялися просвітництвом сербського народу». Патріарх Вікентій наводив ще й інші приклади допомоги, а наприкінці зробив висновок: «А найголовніше те, що ми зберегли православ'я при допомозі Києва» [8, арк. 14–21]. Ці слова, на наш погляд, мають стати чинником подальшого зміцнення співпраці українських і сербських православних віруючих. Адже православ'я і в Україні, і на Балканах надалі потребує зміцнення своїх позицій та зростання кількості прибічників, а спільними зусиллями і співпрацею цього буде легше досягти.

Серед членів югославської делегації були представники влади. Так, від уряду ФНРЮ був М. Дилпарич. Він мав зустріч з українськими чиновниками, на якій розповів про принципи державного регулювання державно-церковних відносин у Югославії. На завершення візиту члени делегації запросили українських кліриків та урядовців до Белграда. Проте українські ієрархи за умов тотального переслідування церкви, яке з ініціативи М. Хрущова почалося наприкінці 50-х рр. XX ст., не змогли скористатися цим запрошенням. Їм довелося відмовитися і в жовтні 1961 року, коли в Києві з візитом перебував новий Патріарх СПЦ Герман, українців знову запросили відвідати ФНРЮ [9, арк. 6].

* Патріарх СПЦ Вікентій, митрополит Добробосанський Нектарій, єпископи Велеріан Шумадійський, Хрізост Бранічевський, Вісаріон Банатський, протоієрей Милан Смилянич із Белграда, Петер Капичич із Лесковца, Тихомир Попович, Торче Жунич, лікар Йович Ненадич і настоятель подвір'я РПЦ в Белграді Василій Тарасєв. Із кліриками прибув представник уряду ФНРЮ Мілоє Долпарич – секретар комісії із віросповідань Союзного виконавчого Віче Югославії.

Зацікавлення Україною проявляли насамперед ті представники югославського кліру, які свого часу були студентами Московської чи Ленінградської духовних академій. Під час навчання вони були в Україні, пізнали її особливості, а тому використовували кожну нагоду знову побувати на українській землі. Зокрема 9–10 липня 1971 року в Києві перебував ієромонах із Югославії Дамаскін (Душан Давидович). У 1967–1968 рр. він навчався в Московській духовній академії, успішно її закінчив, а після захисту дисертації кандидата богословських наук. Д. Давидович згадував, що, навчаючись у Москві, жодного разу не їздив додому, бо боявся втратити змогу тут вчитися, оскільки постійно існувала проблема заборони в'їзду до СРСР [10, арк. 76–86]. 1971 року Д. Давидович охоче погодився поїхати до СРСР; його цікавили зміни в релігійному житті, збереження та охорона релігійних святинь Києва, Одеси.

Перебуваючи того року в Україні, Д. Давидович бажав дізнатися більше про історію українських міст, про стан релігійних пам'яток. Він багато розповідав про події в СПЦ, зокрема про Карловацький розкол, який, на думку священика, мав національні корені і користувався підтримкою лише представників російської діаспори [11, арк. 92–95].

Тема «розколу» була головною і під час поїздки священика Василя Тарасьєва, настоятеля подвір'я Московського патріархату в Белграді, до Одеси 21–23 липня 1973 року. У приватних розмовах він зазначив, що «карловацькі розкольники» ще від 20-х рр. XX ст. «ведуть ворожу політику стосовно РПЦ». Ієрей поділився й деякими іншими спостереженнями, зокрема вважав, що найвідданішими православними вірянами в Югославії є чорногорці. Сам отець проживав на Балканах від 1917 року, коли його батько священик Віталій Тарасьєв, родом із Маріуполя, емігрував до Белграда і разом із сином почав служити у храмі Російської ПЦ [12, арк. 118–123]. Уперше приїхавши до України 1973 року, священик Василь Тарасьєв висловив жаль, що з різних причин не міг зробити цього раніше, хоч без особливих проблем відвідав десятки країн світу. Українські ж клірики, позбавлені такої можливості, з великим зацікавленням слухали розповіді членів делегації, дізнаючись більше про релігійне життя у СФРЮ, в інших країнах, куди без перешкод їздили югославські громадяни.

У 70-х рр. XX ст. часто відвідували Україну ті іноземні студенти (насамперед югославські), які навчалися у духовних закладах Росії, проте з певних причин не могли виїздити до себе на батьківщину під час літніх канікул, а також на Різдво, Великдень, Покрову. Тоді Україну мали дозвіл відвідати лише найкращі студенти; за час навчання декотрим із них вдавалося побувати в Україні по кілька разів.

Приїзд іноземних студентів до українських міст був не менш цікавим і для приймаючої сторони, оскільки під час неформального спілкування югослави розповідали про історію та тогочасний стан православ'я, про враження від релігійного життя в Україні.

Один із перших «студентських» візитів відбувся 27–29 червня 1973 року, коли до Києва приїхав студент Московської духовної академії Єфрем Мілутинович. Він володів достатньою інформацією про релігійну ситуацію у своїй країні, а тому українським священикам багато розповідав про різні конфесії Югославії, про екуменічний рух і ставлення до нього Сербської ПЦ. Є. Мілутинович, зокрема, зауважив, що Сербська ПЦ тримається осторонь від Всесвітньої ради Церков (ВРЦ), і це при тому, що Сербський патріарх Герман сім років (1969–1976 рр.) очолював ВРЦ [13, арк. 238]. А католики Югославії «почувають себе найбільш упевнено, бо є найбагатшими» серед інших конфесій, зазначив Є. Мілутинович [14, арк. 93–99]. На його думку, не тільки матеріальний статок католиків дозволяв їм почувати себе впевнено. Велике значення мали також зміни в державній політиці СФРЮ стосовно християн латинського обряду. Після тривалих переслідувань католиків Югославії, 1960 року Й. Тіто нагородив високою державною нагородою католицького архієпископа в Белграді з нагоди його 80-річчя, а 1966 року між Югославією і Ватиканом розпочалися офіційні переговори, що завершилися підписанням угоди та обміном представниками, які вже через чотири роки отримали статус послів. 1969 року в Югославії виходили 29 релігійних журналів накладом 10 млн. примірників, з них 8 млн. – католицькі.

Свобода совісті в Югославії була на значно вищому рівні, аніж в Україні. Проблеми взаємовідносин держави і церкви в СФРЮ були не меншими, проте вони мали інші причини й характер. Найсуттєвішою проблемою, про яку говорили самі сербські священики,

було зниження інтересу до релігії серед молоді. Зокрема у 70-і рр. XX ст. до православних храмів у Сербії приходило у двадцять разів менше молоді, ніж у довоєнний період. Проблема, на нашу думку, полягала не скільки в падінні духовності молодого покоління, скільки у відсутності належної співпраці православних священників із молоддю. Адже в цей період збільшується кількість прихожан в інших Церквах СФРЮ – протестантських, мусульманських, католицьких, які вели активну місіонерську роботу. Відвідини сербськими православними кліриками релігійних осередків України давали їм своєрідні уроки відродження свого впливу на батьківщині.

Корисним для налагодження співпраці українського та югославського православного духовенства був візит протоієрея з Белграда Лазара Милина до Києва в жовтні 1976 року. Напередодні, на Реформаторсько-православному конгресі-діалозі в Ленінграді, він представляв Сербську ПЦ. У Белграді Лазар Милин був настоятелем церкви пресвятої Параскеви Сербської, а також професором богословського факультету Белградського університету, де викладав апологетику та історію релігії [15, акр. 191]. Незважаючи на короткий термін перебування в Києві, він відвідав усі «дозволені» православні релігійні храми міста, пам'ятки архітектури. А 27 жовтня на запрошення митрополита Філарета Лазар Милин побував на обіді у резиденції екзарха України. Сторони обмінялися думками про реформаторсько-православний діалог, схвально оцінили зміцнення міжконфесійних контактів у світі. Гість порушив актуальне на той час для Югославії питання про визнання Македонської ПЦ. Він зазначив, що проголошену автокефалію у Македонії клір СПЦ намагається сприймати якомога спокійніше, не загострюючи і так непросту ситуацію, і висловлюють надію, що з часом відбудеться об'єднання Македонської та Сербської православних церков.

Напередодні Олімпійських ігор 1980 року в Москві було посилено роботу ідеологічних відділів та контроль влади за іноземними туристами. Працюючи з такими делегаціями, радянські чиновники мали «обмежити вплив іноземців на свідомість радянських людей» і показати «переваги соціалістичного способу життя» [16, арк. 224–233]. Іноземці самі добре бачили «радянські реалії свободи совісті», «хороший стан храмів», тому старання радянських гідів часто-густо не давали ефекту. Іноземці болісно сприймали занедбані пам'ятки історії та культури, водночас були вражені надзвичайною релігійністю українців.

Восени 1986 року відбулася остання важлива зустріч українських та сербських кліриків, яка припала на період так званої комуністичної доби. Тоді делегація Сербської ПЦ перебувала в Москві і виявила бажання відвідати Україну. Очолював делегацію Святіший патріарх Сербський, архієпископ Печський Герман (Джорич)*. Поважних гостей із Сербії зустрічали перші особи РПЦ в Україні на чолі з екзархом України митрополитом Київським і Галицьким Філаретом, а також українські урядовці – уповноважені з релігійних справ та представник МЗС.

Своє перебування в Києві діячі СПЦ розпочали з відвідин Києво-Печерської Лаври, Покровського жіночого монастиря, Музею Великої Вітчизняної війни. У Флорівському монастирі сербське духовенство відслужило всеношну. В обох монастирях Святішого патріарха зустрічали дзвонами і співом церковного хору. Патріарх Герман привітав і поблагословив усіх присутніх. На святковому обіді митрополит Філарет виголосив вітальне слово, в якому відзначив давню українсько-сербську дружбу між народами та їх Церквами; він також висловив сподівання, що патріарх приїде до Києва на святкування 1000-ліття хрещення Русі. У слові-відповіді патріарх Герман подякував за гостинність, ширі побажання і зауважив, що нарешті здійснилася його давня мрія відвідати Київ, поклонитися його святиням, і він проситиме в Бога здоров'я приїхати на святкування хрещення Русі (на час цього візиту йому минуло 87 років). Проте ні патріарх, ні інші представники Сербської ПЦ не змогли 1988 року приїхати на святкування 1000-ліття хрещення Русі.

У Києві сербських кліриків цікавили питання: на які кошти живуть ченці; який у них розпорядок дня; чи мають господарства та земельні наділи; чи одержують допомогу від

* До складу делегації входили: митрополит Дабро-Босанський Владіслав (Дмитрович); єпископ Зворничко-Тузланський Василій (Качавенда); єпископ Банялукський Єфрем (Милотинович); протоієрей Душан Кашич, викладач церковної історії, Російського патріаршого подвір'я в Белграді; протоієрей Момірчу – секретар Синоду; протоієрей Василій Тарасєв – настоятель співів у духовній семінарії; протодиякон Томіслав Міланович – секретар Белградської архієпископії; Мічета Станков – келійник патріарха. Із Москви делегацію супроводжували архієпископ Кримський та Сімферопольський Леонтій і диякон Борис Даниленко.

держави; коли було закрито Софійський собор і Лавру, скільки років Київ перебував в окупації тощо. І, як відзначив патріарх Герман, найбільше його вразила гостинність і щирість прийому, організованого в Україні [17, арк. 107–117].

Після Києва делегація відвідала Львів і Почаїв. Упродовж усієї подорожі іноземців супроводжували представники української влади, які забезпечували повне сприяння виступів, були присутні на всіх зустрічах, виступали з привітаннями; це позитивно сприйняла сербська делегація.

Висновки. Отже, найважливішим елементом міжцерковної співпраці були візити православного духовенства та вірних із Югославії до України. Зв'язки між югославами та українцями в цій сфері мали давню історію, що зумовило їхню специфіку. По-перше, сепаратизм слов'янських країн Югославія опинилася на першому місці за кількісним та якісним наповненням візитів православної спільноти в Україну. По-друге, представників Югославії вражала релігійність українського народу, яка, попри ідеологічні заборони, не зменшувалася. По-третє, відвідуючи українські міста, духовенство і вірні СПЦ відзначали велику духовну й матеріальну підтримку, яку свого часу надав Київ у справі збереження православ'я серед югослов'ян. Важливою частиною міжцерковних контактів залишалися контакти студентів духовних навчальних закладів Югославії та України. Україна в радянські часи перестала бути центром релігійної освіти для православних слов'ян, однак вона все ж викликала в них значний інтерес. Від югославських студентів українське духовенство отримувало інформацію не тільки про події в житті Сербської ПЦ, а й про життя православного світу загалом.

Список використаної літератури

1. Архив внешней политики Российской Федерации в Москве. – Ф. 144. – Оп. 6-а. – Д. 1. Папка 9-а. Хроника событий 1946 г., 270 арк.
2. Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан / О.Н. Саган. – К., 2004. – 909 с.
3. Бессонов М.Н. Православие в наши дни / Бессонов М.Н. – М., 1990.
4. Робертсон Р. Восточные христианские церкви: Церковно-исторический справочник / Р. Робертсон. – СПб., 1999. – 191 с.
5. Скурат К.Е. История Помесных Православных Церквей / К.Е. Скурат. В 2-х томах. – Т.2. – М.: Русские огни, 1994. – 320 с.
6. Чальцев Е.М. Роль Русской Православной Церкви в национальном возрождении южных славян / Е.М. Чальцев. Дис. на соиск. ученой степени канд. истор. н. – Донецк, 1999. – 198 с.
7. Наша посета сестренської Рускої православної церкви [Текст] // Весник. – Београд, 15 новембер 1956. – № 178. – С. 1–2.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві. – Ф. 4648. – Оп. 1. – Спр. 145., 214 арк.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві. – Ф. 4648. – Оп. 1. – Спр. 299, 232 арк.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві. – Ф. 4648. – Оп. 5. – Спр. 247, 355 арк.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві. – Ф. 4648. – Оп. 5. – Спр. 247, 355 арк.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві. – Ф. 4648. – Оп. 5. – Спр. 341. Т. II, 236 арк.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві. – Ф. 4648. – Оп. 7. – Спр. 257, 277 арк.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві. – Ф. 4648. – Оп. 5. – Спр. 340. Т. I, 344 арк.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві. – Ф. 4648. – Оп. 7. – Спр. 39, 123 арк.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві. – Ф. 4648. – Оп. 7. – Спр. 119, 216 арк.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві. – Ф. 4648. – Оп. 7. – Спр. 364. Т. VI, 217 арк.

References

1. Archive of Russian Federation Foreign Policy in Moscow (1946), (Working Paper No. 9-a) (in Russ.)
2. Sagan O.N. (2004). *Universal Orthodoxy: nature, history, current status*. Kyiv (in Ukr.)
3. Bessonov M.N. (1990). *Orthodoxy Today*. Moscow (in Russ.)
4. Robertson, R. (1999). *Eastern Christian Churches: Church-historical reference book*. St. Petersburg (in Russ.)
5. Skurat K.E. (1994). *History of the Local Orthodox Churches*, Vol. 2, no. 2. Moscow: Russian lights (in Russ.)
6. Chaltsev E.M. (1999). *The role of the Russian Orthodox Church in the national revival of the southern Slavs*. Donetsk (in Russ.)

7. Nasha poseta sestrenskoi Ruskoj pravoslavoi tsrkvy (Our visit to the sisterly Russian Orthodox Church) // Reporter. – Belgrade, November 15, 1956. – № 178. – 1–2. (in Serb)
8. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine in Kyiv. Fund 4648. – B. 1. – F. 145 (in Ukr.)
9. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine in Kyiv. Fund 4648. – B. 1. – F. 299 (in Ukr.)
10. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine in Kyiv. Fund 4648. – B. 5. – F. 247 (in Ukr.)
11. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine in Kyiv. Fund 4648. – B. 5. – F. 247 (in Ukr.)
12. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine in Kyiv. Fund 4648. – B. 5. – F. 341. Vol. II (in Ukr.)
13. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine in Kyiv. Fund 4648. – B. 7. – F. 257 (in Ukr.)
14. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine in Kyiv. Fund 4648. – B. 5. – F. 340. Vol. I (in Ukr.)
15. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine in Kyiv. Fund 4648. – B. 7. – F. 39 (in Ukr.)
16. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine in Kyiv. Fund 4648. – B. 7. – F. 119 (in Ukr.)
17. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine in Kyiv. Fund 4648. – B. 7. – F. 364. Vol. VI (in Ukr.)

SAGAN Galyna, Doctor of Sciences (History), Professor, Department of World, History Borys Grinchenko Kyiv University,
e-mail: galinasagan@gmail.com

INTERCHURCH CONTACTS AS PART OF CULTURAL COOPERATION BETWEEN THE USSR AND SFRY (1950-80-IES YEARS)

Abstract. Introduction. *Interchurch relations have always been an important form of cooperation in the field of culture and, depending on geopolitical circumstances, they have their own specifics. Such relations promote mutual spiritual enrichment of nations, strengthening the authority of Churches. The specificity of the Ukrainian-Yugoslav relations was that in times of political confrontation between two political leaders (Tito and Stalin), it was the Orthodox Church that made it possible to communicate, to solve the pressing issues of culture, science and the like.*

Purpose. *The purpose of this research is to describe the interchurch contacts, especially the clergy and parishioners of the Russian Orthodox Church (ROC) with the Serbian Orthodox Church (SOC). Define the role of the USSR and SFRY authorities performed in this process.*

Results. *Interchurch relations between Yugoslavs and Ukrainians had a long history, which defined their specificity. Firstly, among the Slavic countries Yugoslavia was first in the quantitative and qualitative content of the Orthodox community's visits in Ukraine. Secondly, Yugoslav representatives were impressed by the religiosity of the Ukrainian people, which did not decrease, even despite the ideological taboos. Thirdly, by visiting Ukrainian cities, the clergy and faithful of the Serbian Orthodox Church noted great spiritual and material support, which at one time was provided by Kyiv for the preservation of Orthodoxy among Yugoslavs.*

Originality. *After the Second World War the Serbian Orthodox Church (Serbian OC, SOC) went through formidable difficulties of development (increase of separatist movements), the same as Orthodoxy in Ukraine in 20-40-ies of the twentieth century, thus they were constantly looking for the new forms of cooperation with other Orthodox Churches, especially those who have had similar problems. The most common form of cooperation with Ukraine was the visits of Yugoslav clergy and pilgrims. Considerable interest of the Russian Orthodox Church's clergy (Russian OC, ROC) and the USSR's political leadership in cooperation with SOC can be explained by their interest in countering activities, established in the territory of Yugoslavia, the Russian Orthodox Church Abroad (ROCA), which from its inception has taken a very hostile position to both the ROC (up to the proclamation of anathemas) and the Soviet authorities in general.*

Conclusion. *To develop cooperation between Ukraine and the new independent states in the Balkans modern politicians and scientists should use the historical facts of interchurch cooperation that took place between the Ukrainians and orthodox Christians of Yugoslavia. Moreover, ignorance of the role of Kyiv in strengthening of the SOC position, increases Russophobic moods in the Balkans and does not boost their relations with Ukraine in all directions.*

Key words: *interchurch copulas, cultural collaboration, Ukraine, Yugoslavia.*

Одержано редакцією 06.11.2015
Прийнято до публікації 28.12.2015

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія «Істричні науки»
№ 29 (362). 2015

Відповідальний за випуск:
Драч О. О.

Відповідальний секретар:
Івангородський К. В.

Комп'ютерне верстання:
Івангородський К. В.

Підписано до друку 28.12.2015. Формат 84x108/16.
Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 пр. Зам. № 5999

Видавець і виготівник видавничий відділ
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
Адреса: бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, 18031
Тел. (0472) 37-13-16, факс (0472) 35-44-63,
e-mail: vydav@cdu.edu.ua, <http://www.cdu.edu.ua>
Свідцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.